

УДК [342.924: 369.22] (477)

Теремцова Ніна Володимирівна –

кандидат юридичних наук,
викладач кафедри теорії права та держави
юридичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка. Україна

Мірошниченко Володимир Русланович –

Студент першого курсу за ОКР «Бакалавр»,
юридичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Проблема правового статусу Автономної Республіки Крим в умовах розбудови правової держави: історико-теоретичний аспект

У статті проведено аналіз історико-теоретичних особливостей розвитку територіального устрою Автономної Республіки Крим (Україна). Визначено основні проблеми нинішньої системи територіального устрою. Розглядається значення окремих проектів законів України з питань удосконалення територіальної цілісності України.

Ключові слова: політичні органи, етнічна територія, Державний суверенітет, суб'єкт міжнародного права.

В статье проведен анализ историко-теоретических особенностей развития территориального устройства Автономной Республики Крым (Украина). Определены основные проблемы нынешней системы территориального устройства. Рассматривается значение отдельных проектов законов Украины по вопросам совершенствования территориальной целостности Украины.

Ключевые слова: политические органы, этническая территория, Государственный суверенитет, субъект международного права.

The article provides analysis of the historical and theoretical features of the development of the territorial unit of the Autonomous Republic of Crimea (Ukraine). The main problems of the current system of territorial structure. Discusses the importance of individual draft Law of Ukraine on the improvement of the territorial integrity of Ukraine.

Key words: political bodies, ethnic territory, state sovereignty, a subject of international law.

Постановка проблеми. Автономна Республіка Крим являє собою надзвичайно важливий геостратегічний регіон, який виступає форпостом південних і північних векторів політики, регіон, який завжди притягував інтерес основних країн регіону, таких як Росія, Туреччина, Румунія, тощо. Тому, важливість оптимального політико-правового статусу півострову являє собою актуальне питання міжнародної безпеки в регіоні, а відтак – актуалізує науковий інтерес.

Більш ніж півстоліття Крим знаходиться в складі України. Відторгнення Кримського півострова від РРФСР та приєднання його до

УРСР у 1954 р. припало на період, коли першим секретарем ЦК КПРС був Микита Сергійович Хрущов. Однак в дійсності до цього призвели значні обставини, що не тільки пояснювали доцільність передачі Криму до складу УРСР, а й надавали певного напрямку подальшому розвитку Кримської області, в тому числі її культурно-національної сфери.

У березні 2014 року Російська Федерація, не зважаючи на чинні норми міжнародного права та внутрішнього законодавства України здійснила анексію Криму. Скориставшись процесом зміни влади в Україні, розхитаністю засад громадянського суспільства, невідомими

особами було окуповано територію Кримського півострова.

Невирішені раніше проблеми. У зв'язку з цим постає питання з'ясування історичних витоків проблеми Криму в українсько-російських відносинах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми конституційно-правового статусу територіальної автономії в різних аспектах досліджувалися в працях українських вчених В. І. Борденюка, А. Л. Копиленко, В. І. Кичун та ін.

Мета статті. Розкрити основні політико-правові засади статусу Автономної Республіки Крим як невід'ємної частини суверенної України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кримський півострів має довгу і різноманітну історію. Розташований на південь від азово-чорноморських степів, які впродовж тисячоліть були територією кочовиків, він являв собою природну нішу перепочинку для багатьох народів. Деякі з них затримувалися на півострові надовго, а для кримськотатарського народу Крим став територією формування його державності. З іншого боку, Крим був об'єктом зазіхання багатьох імперій – давніх і новітніх. В античні часи його населяли греки і римляни, у середньовіччі – будували свої фортеці генуезці і турки, за нової й новітньої доби Крим став частиною – спочатку Царської Росії, згодом – Радянського Союзу.

Історія російсько-кримського суперництва своїм корінням сягає ще XVI ст., коли відносини між Московським князівством та Кримським ханством набули ознак яскраво вираженого антагонізму як наслідку зростання політичної та воєнної ваги цих державних утворень. Стратегія Московії, спрямована на просування в південному напрямку, яскраво простежується з другої половини XVII ст. В цьому сенсі важливим етапом було укладення Бахчисарайського мирного договору 1681 р., який закріпив головні результати російсько-турецької війни 1672-1681 рр. і надав Росії можливість форсованого просування до Чорного моря [8, с. 160].

Завершальний етап російського завоювання Криму пов'язаний з епохою імператриці Єкатерини II. Саме в цей період Росія розгорнула широкомасштабну кампанію

за здобуття півострова, результатом якої стала його анексія в 1783 р.

Кримське ханство перестало існувати, попри протести корінного населення, придушені російською регулярною армією. Втрата державності спричинила масову еміграцію кримських татар до Туреччини. У 1802 р. Крим було включено до складу Таврійської губернії Росії. За даними Всеросійського перепису 1897 р. у Таврійській губернії мешкало 42,2 % українців, 32,3 % росіян, 13 % кримських татар, 3,8 % євреїв, 2,8 % болгар, 5,4 % представників інших етносів. У материковій частині губернії більшість населення становили українці, на Кримському півострові – росіяни й кримські татари.

Лютнева революція в Росії та подальші політичні події в центрі і в Криму справили якісно новий вплив на розвиток концепції державності у кримськотатарській політико-правовій думці. Реакцією на події в Петрограді в лютому 1917 року стала багатотисячна маніфестація кримських татар у березні в Сімферополі під гаслом «Свобода, рівність, братерство і справедливість!». На вимогу широких верств населення і національної політичної еліти Таврійське магометанське духовне правління, яке повністю дискредитувало себе корупційним продажем вакуфних земель і безпринципною позицією в духовній сфері, було ліквідовано.

В результаті проведення агітаційної роботи (25 березня 1917 року) та організаційних заходів представники всіх політичних сил кримських татар під головуванням С. Хаттагова провели у Сімферополі Всекримський мусульманський з'їзд, в якому взяли участь майже 2000 делегатів. На з'їзді було утворено політичний орган – Тимчасовий Кримський мусульманський виконавчий комітет (ТКМВК), що дістав визнання Тимчасового уряду Росії. Комітет, що складався з 50 делегатів, мав повноваження і діяв у період до скликання Курултаю кримськотатарського народу. Очолуваний Н. Джиханом ТКМВК складався з духовного управління і відділів вакуфного майна, народної освіти, бюджету і статистики. У підпорядкуванні ТКМВК було виконавче бюро [7, с. 287].

Стосовно майбутнього політичного устрою Криму в програмі зазначалося, що

татарський народ в єднанні з іншими народностями, що населяли Крим, не вимагає для себе політичної автономії, але й не дозволить запровадження в Криму політичної гегемонії будь-якого народу, що не має ні культурних, ні історичних, ні етнографічних прав на неї. Татарський народ вимагає національно-культурної автономії як необхідного фактора для вільного розвитку національної самосвідомості народу [5, с. 24]. В цілому програми свідчать про політичну незрілість «татарської демократії», її сподівання на центральну владу.

Суперечливість багатьох положень програм свідчила про тимчасове трансформування у «єднанні» національної еліти, про приховані і глибинні протиріччя в її середовищі, які восени 1917 року виляються у відкрите політичне розмежування і як наслідок різне бачення перспектив правового врегулювання статусу Криму.

У свою чергу, під час проголошення Української Народної Республіки (УНР) у листопаді 1917 р. вона заявила претензії тільки на материкові повіти. Пізніше міністр закордонних справ в уряді гетьмана П. Скоропадського Д. Дорошенко вказував на те, що Центральна Рада даремно відмовилася від Кримського півострова. Справді, керівники Центральної Ради могли б розглядати Таврію як єдиний господарський орган, яким вона стала за понад століття свого існування. У межах всієї губернії українці становили, як засвідчив перший всеросійський перепис населення 1897 р., 60 % населення.

Але в тогочасному розумінні голови Центральної ради історика М. Грушевського, українцям важливо було окреслити межі своєї етнічної території, тому, як зазначає сучасний український історик С. Кульчицький, «переміг... не економічний, а етнографічний підхід».

Втім, після приходу до влади в Києві у квітні 1918 р. уряду гетьмана П. Скоропадського, доля Кримського півострова та питання його приєднання до України стали предметом його уваги. На мирних переговорах Української Держави й РРФРР, що розпочалися у травні 1918 р., проблема Криму була однією з найгостріших. Її гостроту посилювала складна політична ситуація на півострові. У грудні 1917

р. владу в Криму перебрала створена з представників міських дум, земств, громадських та політичних організацій Рада народних представників, яка на курултаї в Бахчисараї проголосила Кримську республіку, яку визнала УЦР. Але в січні 1918 р. владу в Криму захопили більшовики, які 21 березня створили Радянську соціалістичну республіку Тавриди.

Знаючи про намір деяких українських більшовиків включити до складу радянської України всю Таврійську губернію, керівники РКП(б) їх попередили: Крим повинен належати Росії. Після розформування Південного фронту в грудні 1920 р. М. Фрунзе став командувачем військами України і Криму. З самої назви цієї посади випливало, що Росія має намір залишити Крим за собою. 21 січня 1921 р. відбулось спільне засідання Кримського ревкому та Кримського обкому РКП(б), на якому розглядалося питання «Про політичні взаємовідносини Криму з РРФРР та УСРР».

Прийнята резолюція була короткою: «Визнати найбільш бажаним підпорядкувати Крим безпосередньо Москві на становищі автономної одиниці, привласнити їй назву «Кримська автономна область»». У протоколі зазначалося: «Ю. Гавен залишається при своїй особливій думці: з метою революціонізування мусульманського Сходу доцільно створити видимість самостійного Криму, й тому Кримську автономну область треба назвати – Кримська комуна» [5, с. 25].

Слід вказати, що у період післявоєнної відбудови спостерігався відтік робочих кадрів із України, що також потребувала їх для відновлення. Це не лишилося без уваги М. Хрущова, який ще у 1945 р. їздив до Москви з пропозицією передати Крим Україні, на що отримав гучну відмову. Згідно цього, зацікавленість Хрущова в передачі Криму Україні, в якості відновлення справедливості між республіками, була вочевидь, що він і намагався реалізувати після приходу до влади в СРСР.

Проте варто зазначити, що причини, які запевнили Президію ЦК КПКР у доцільності передачі Криму в 1954 році спирались перш за все на економічні фактори. По-перше, після війни Крим знаходився в стані розрухи, депортація кримських татар та інших «небажаних» народностей, призводила до

спустошення півострова та різкого падіння господарського розвитку, що й без того переживав післявоєнну кризу [9, с. 34]. Переселення людей з Росії не давало значного результату, з причини поганої пристосованості росіян до кримського клімату [4, с. 152]. Залучені до процесу переселення українці мали більший результат в господарюванні.

По-друге, процес відбудови Криму (що не був завершений навіть у середині 1950-х років) потребував значної уваги та виділення коштів, які РРФСР, обтяжена гонкою озброєнь та іншими витратами, не могла або не хотіла виділити [4, с. 144]. Українська РСР, що мала величезний господарський потенціал, могла підняти Крим до економічного зростання.

По-третє, Українська РСР дійсно, як зазначено в офіційних документах щодо передачі, була поєднана з Кримом єдиним простором. Знаходження України та Криму в різних системах господарчого розподілу, створювала ускладнення для обох сторін. Вирішити проблему зводнення Криму ще за сталінських часів хотіли завдяки створенню штучного моря на Дніпрі, однак для цього треба було приєднати до Криму частину української території, або навпаки – Крим до України. Крім того, це розширювало транспортну мережу як України (більш широкий вихід до моря), так і Криму (розширення наземного сполучення, що раніше ускладнювалося відірваністю від території РРФСР); віддаленість від промислових та енергопаливних баз РРФСР, яких не було на півострові, також створювали значні ускладнення, що вирішувались приєднанням до УРСР.

В свою чергу, Б. Дейч, Голова Верховної Ради Криму в 2002–2006 рр., свідок тих подій, зазначав, що «саме життя переконало людей...», що Крим органічно всім складом економіки і суспільства поєднаний з Україною, яка зробила дуже багато для того, щоб прискорити його соціально-економічний розвиток в повоєнний час. Це був закономірний, виважений крок, продиктований економічною доцільністю... зроблений він був не самим М. Хрущовим, а всіма повноважними на той час найвищими органами влади, до яких входили тисячі найвпливовіших людей того часу, і ні в кого цей крок не викликав заперечення... всі

вважали його оптимальним в тій соціально-економічній ситуації, яка склалася» [4].

Однак існує також інший бік проблеми, який вважається достатньо обґрунтованим – національна обумовленість процесу передачі. Скоріш за все саме М. Хрущов був її ініціатором, проте не тільки він приймав участь у передачі Криму Україні – це рішення було колективне, зумовлене комплексом вище зазначених обставин. Саме це пояснює той факт, що коли в 1964 р. М. Хрущова було відсторонено від управління державою та скасовано його реформістські постанови, Крим не було повернено до РРФСР; також підтверджує зазначене – піднесення авторитету та популярності українського народу в СРСР у наступні роки [2, с. 70].

Тож, коли 1954 р. Крим увійшов до складу Української РСР, це рішення союзного центру заперечення з боку російського республіканського керівництва не викликало. Питання про правомірність передачі Криму до складу Української РСР не ставилося російською стороною і після прийняття Верховною Радою України Декларації про державний суверенітет України 16 липня 1990 р. Понад те, демократичні сили парламентів двох республік у серпні 1990 р. заклали нові засади до фундаменту відносин між Україною та Росією.

Наслідком взаємодії представників українського парламенту, згуртованих у фракцію «Народна рада», та їхніх партнерів з блоку «Демократична Росія» російського парламенту, стало підписання «Декларації принципів міждержавних відносин між Україною та РРФСР», що базувалася на Деклараціях про державний суверенітет України та Росії.

Цей документ підтвердив безумовне визнання України та Росії як суб'єктів міжнародного права, «суверенну рівність» обох країн; принцип невтручання у внутрішні справи одна одної та відмову від застосування сили в їхніх відносинах; непорушність існуючих державних кордонів між обома державами і відмову від будь-яких територіальних претензій; гарантування політичних, економічних, етнічних і культурних прав представників народів РРФСР, що мешкають на території України [1, с. 144].

У свою чергу, 2 лютого 1991 Законом України «Про відновлення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки» (стаття 1) була відновлена Кримська Автономна Радянська Соціалістична Республіка в межах території Кримської області в складі Української РСР [3, с. 269].

Прийняті в наступні роки Конституція України, Закони України «Про Автономну Республіку Крим» від 17 березня 1995 року, «Про Верховну Раду Автономної Республіки Крим» № 90/98-ВР від 10 лютого 1998 року, «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів», від 11 липня 2010 р. Конституція Автономної Республіки Крим визначили межі діяльності органів влади автономії, наділили їх значно

більшими повноваженнями у всіх сферах політичного, соціального і культурного життя, ніж їх мають інші області України.

Висновки. Таким чином, Автономна Республіка Крим є специфічною адміністративно-територіальною одиницею з особливим правовим статусом і більш широкими повноваженнями в порівнянні з областями України. Згідно Конституції України, Конституції АРК, законами України Автономна Республіка Крим є складовою і невід'ємною частиною України і наділена повноваженнями, що істотно відрізняють її від областей, як адміністративно-правових одиниць унітарної держави. Таким чином, Крим – це частина неподільної та невід'ємної території української держави, яка залишається на сьогодні в складі унітарної України.

Список використаних джерел:

1. Актуальні проблеми міжнародних відносин : збірник наукових праць. Випуск 116. Частина I (у двох частинах). – К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин, 2013. – 218 с.
2. Гарань О. Україна та Крим в російських геополітичних концепціях / О. Гарань, Я. Коваль, А. Шевчук // Політична думка. – 1994. – № 3. – С. 69–73.
3. Гарчева Л. П. Особенности правового статуса республики Крым / Л. П. Гарчева, Н. В. Никифорова // Экономика Крыма. – 2012. – № 2. – С. 268–271.
4. Дейч Б. Крим в Україні – об'єктивна реальність / Б. Дейч // Кримській діалог. – 2004. – № 1. – С. 1.
5. Королев В. И. Возникновение политических партий в Таврической губернии / В. И. Королев. – Симферополь : Таврия, 1993. – 42 с.
6. Сергійчук В. Український Крим / В. Сергійчук. – Київ : Українська Видавнича Спілка, 2001. – 304 с.
7. Хаялі Р. І. Політико-правовий статус Криму в програмних документах Тимчасового кримського мусульманського виконавчого комітету і татарської партії (березень – жовтень 1917 року) / Р. І. Хаялі // Актуальні проблеми політики. – 2013. – Вип. 49. – С. 285–292.
8. Ходырева Г. В. Российско-турецкие переговоры 1681-1682 годов о ратификации Бахчисарайского мирного договора / Г. В. Ходырева // Отечественная история. – 2003. – № 2. – С. 151–162.
9. Чумак В. Україна і Крим : феномен на межі Європи та Сходу: бюлетень Центру українських досліджень / В. Чумак. – Київ : Центр українських досліджень, 1995. – 88 с.